

MİRZA MELKUM HAN

sonraki İran tarihinde Melkum'a daha saygın bir yer verilmiş, ülkede reform ve modernleşme sürecindeki rolüne vurgu yapılmıştır. Her derde deva olarak algılanan Batılılaşma'ya karşı çıkan son dönem İran'ı ise onu tekrar daha eleştirel bir gözle değerlendirmeye başlamıştır (meselâ Celâl Âl-i Ahmed *Ġarb-zedeği* adlı eserinde [Tahran 1357/1978, s. 80] Melkum'u "yerli Montesquieu" diye anarak onunla alay etmiştir).

Melkum Han'ın basılmış eserlerinden bazıları şunlardır: *Akvâl-i Âli* (Londra 1303/1885), *Đurûb-i Emsâl-i Münteha-be* (Londra 1885), *Gülîstân* (Londra 1885); *Küllîyyât-ı Melkûm* (nşr. Hâşim Rebîzâde, Tebriz 1328/1908; bu külliyat on üç risâleyi ihtiva etmekte olup bunlardan *Risâle-i Ġaybiyye* Melkum'a yanlışlıkla isnat edilmiştir); *Mebde-i Teraġġi*, *Şeyh* ve *Vezîr* (Tiflis 1908); *Mecmû'a-yi Âşâr-i Mirzâ Melkûm Hân* (nşr. Muhîr Tabâtâbâi, Tahran 1327/1948, *Küllîyyât*-taki eserleri içermektedir); *Nemûne-yi Haġġ-ı Âdemîyyet* (Londra 1303/1885). Basılmamış eserleri arasında *Risâle-yi Ferâmûşġâne* (Melik Ktp., Tahran, nr. 3116) ve bazı risâleler bulunmaktadır. Melkum ile Ahundzâde'nin alfabe konusunda birbirlerine gönderdikleri mektuplar *Elifbâ-yi Cedîd ve Mektûbât* adıyla yayımlanmıştır (nşr. Hamîd Muhammedzâde ve Hamîd Araslı, Bakü 1963).

BİBLİYOGRAFYA :

W. S. Blunt, *Secret History of the English Occupation of Egypt*, London 1903, s. 82-84; Han Mâlik Sâsânî, *Siyâsetgerân-i Devre-yi Kâcâr*, Tahran 1337 hş./1958, I, 127-147; Firîdûn Âdemîyyet, *Fikr-i Âzâdî ve Muġaddime-yi Nehzât-i Meşrûtiyyet-i İrân*, Tahran 1340 hş./1961, s. 94-181; a.mlf., *Endiše-yi Teraġġi ve Hükümet-i Kânûn der 'Aşr-ı Sipehsâlâr*, Tahran 1351 hş./1972; a.mlf. – Hüme Nâtik, *Efkâr-i İctimâ'î ve Siyâsi ve İktisâdî der Âşâr-i Münteşir Neşûde-yi Devre-yi Kâcâr*, Tahran 1356 hş./1976 (Melkum'un yayımlanmamış risâlelerine birçok atıf içermektedir); Mirza Ali Han Eminüddeve, *Hâġîrât-ı Siyâsi* (nşr. Hâfız Fermanfermâiyân), Tahran 1341 hş./1962; İbrâhim Safâi, *Rehberân-ı Meşrûta*, Tahran 1344 hş./1966, s. 41-63; Mirza M. Hasan Han İ'timâdüssaltana, *Rûznâme-yi Hâġîrât* (nşr. İrec Efşâr), Tahran 1345 hş./1967; İsmâil Râin, *Ferâmûşġâne ve Ferâmâsûnî der İrân*, Tahran 1348 hş./1968, I, 487-568; a.mlf., *Mirzâ Melkûm Hân: Zindeđi ve Küşşâ-yi Siyâstî-yi ũ*, Tahran 1350 hş./1971; Firişte Nürâi, *Taġġik der Efġâr-i Mirzâ Melkûm Hân*, Tahran 1352 hş./1973; Hamid Algar, *Mirzâ Malkom Khân: A Study in the History of Iranian Modernism*, Berkeley 1973; H. Nategh, "Mirzâ Âġâ Khân, Sayyed Jamâl al-Din et Malkom Khân â Istanbul", *Les iraniens d'Istanbul* (ed. Th. Zarcone – F. Zarinebaf-Shahr), Istanbul-Téhéran 1993, s. 45-60; H. R. Haweis, "Talk with a Persian Statesman", *Contemporary Re-*

view, LXX (1896), s. 74-77; Cihangir Kâimmakâmî, "Revâbiġ-i Zillû's-sultân ve Mirzâ Melkûm Hân", *Berresihâ-yi Târiġi*, III/6, Tahran 1347 hş./1969, s. 83-120; Gene R. Garthwaite, "Malkom Khan", *The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World* (ed. J. L. Esposito), Oxford 1995, III, 42-43.

HAMİD ALGAR

MİRZA MUHAMMED AHBÂRÎ

(میرزا محمد اخباری)

Ebû Ahmed Cemâlüddin
Mirzâ Muhammed b. Abdinnebî
b. Abdissânî' Ahbârî Nisâbüri
(ö. 1233/1818)

İmâmiyye'nin
Ahbârîyye ekolüne mensup
Şii fakihî.

21 Zilkade 1178 (12 Mayıs 1765) tarihinde Hindistan'da Ekberâbâd yakınlarındaki Ferruhâbâd beldesinde dünyaya geldi. Aslen Esterâbâdli olan ve Nişâbur'da ikamet eden babası Abdünnebî onun doğumundan önce ailesiyle birlikte Ekberâbâd'a yerleşmişti. Öğrenimini Ekberâbâd'da tamamlayan Mirza Muhammed 1199 (1785) yılında annesi ve babasıyla birlikte hac görevini yerine getirdi. Hac dönüşünde önce babası, bir süre sonra da annesi vefat etti. Şîa tarafından kut-sal sayılan Necef, Kerbelâ ve Kâzimeyn'de kalan Mirza Muhammed buralarda Âġâ Muhammed Ali Bihbehânî, Mirza Mehdî Şehristânî, Mûsâ Bahrânî gibi âlimlerden faydalandı. Bu arada sihir, tılsım ve cifr gibi konularda bilgi edinerek özellikle cedel hususunda tecrübe kazandı. İmâmiyye bünyesinde mevcut ekollerden Ahbârî düşüncesine yönelip Usûlî görüşteki fakih ve müctehidlere karşı mücadeleye koyuldu. Bilhassa Kâşifülgitâ Ca'fer en-Necefî, Seyyid Ali Tabâtâbâi ve Muhammed İbrâhim el-Kelbâsî ile sert tartışmalara girişerek onları itham etmesinden dolayı Usûlîler tarafından düşman ilân edildi. Bunun neticesinde Irak'ı terk edip İran'a gitti. Başta Meşhed olmak üzere bazı şehirlerde bir müddet kaldıktan sonra İran-Rus savaşlarının (1803-1813) başladığı devrede Tahran'a gelerek burada dört yıl ikamet etti ve Feth Ali Şah'tan yakın ilgi gördü. Tahran'da kaldığı süre içinde zamanını eser telif edip ders vermekle geçiren Mirza Muhammed halk arasında keramet sahibi bir kişi olarak şöhret kazandı (Zeynelâbidîn-i Şirvânî, s. 581). Hükümdarla iyi münasebetler kurdu, Ahbârî ekolününün devletçe tanınip himaye edilmesini Feth Ali Şah'tan istediye de olumlu

cevap alamadı. Bu arada Mirza Muhammed'in Ahbârî düşüncesini hükümdara telkin edeceğinden endişelenen Ca'fer Kâşifülgitâ en-Necefî, onun aleyhinde yazdığı *Keşfü'l-ġitâ' 'an me'âyibi Mirzâ Muhammed 'adüvvi'l-'ulemâ'* adlı eserini saraya göndermişti. Usûlî düşünceye mensup önemli kişilerin baskısı sonucunda Mirza Muhammed Tahran'dan ayrılarak Irak'ta Kâzimeyn'e gitti. Kâzimeyn'de bulunduğu sırada Usûlîler'le mücadelesini ısrarla sürdürmeye devam etti. Bu durum başta Seyyid Muhammed Mücâhid, Seyyid Abdullah Şibr ve Şeyh Esedullah Kâzimeynî olmak üzere zamanın âlimleri arasında onun katlinin gerektiği hükümünün yayılmasına zemin hazırladı. Bu esnada Bağdat'ta bulunan iki Osmanlı idarecisinden Esad Paşa bildiği sihir ve garip bilgilerle kendisini destekleyen Mirza Muhammed'in himaye edilmesine, buna karşılık Usûlî ulemâ ve müctehidlerden yana olan Dâvud Paşa onun ortadan kaldırılmasına taraftardı. Sonunda Usûlî ulemânın hükmüne dayanan muhalif bir grup Mirza Muhammed'in Kâzimeyn'deki evine baskın düzenleyerek kendisini, büyük oğlu Ahmed'i ve o sırada yanında bulunan bir öğrencisini öldürdü. Mirza Muhammed'in günümüze kadar Irak'ta devam eden nesli Âl-i Cemâleddin diye anılmaktadır.

Eserleri. Akaid, fıkıh, Ahbârîyye'nin Usûliyye'ye karşı müdafaası ve gaybî ilimler hususunda seksen civarında eser telif eden Mirza Muhammed'in çalışmalarından bir kısmı şunlardır: 1. *Uşûl-i Dîn ve Fûrû'-i Ân*. İslâm inanç esasları konusunda olup büyük bölümü Farsça, bazı kısımları Arapça yazılmıştır (Münzevî, II, 887). 2. *Âyine-i 'Abbâsi der Nümâyiş-i Ĥaġşinâsi* (*Emâli-i 'Abbâsi*). Yahudi, hıristiyan ve Mecûsî akaidini red ve nübüvveti ispat amacıyla yazılmıştır (Âġâ Büzürg-i Tahrânî, I, 53; II, 318; V, 588). 3. *Tuġfe-i Cihânbanî*. Hz. Ali'nin imâmîliğini aklî ve naklî delillerle ortaya koymaya çalışan, bu arada inanç esaslarına temas eden eser Kaçar Hükümdarı Feth Ali Şah'ın oğlu Muhammed Ali Mirza'ya ithaf edilmiştir (Münzevî, II, 908-909). 4. *Devâ'irü'l-'ulûm. Tuġfetü'l-ġâġân* diye de bilinen eser (Âġâ Büzürg-i Tahrânî, VIII, 267), müellifin çeşitli ilim dallarından seçtiği konuları "daire" adını verdiği bölümler halinde ele aldığı bir çalışmadır (Kum 1402). 5. *Zahîretü'l-elbâb ve buġyetü'l-aşġâb*. Bir önceki eser tarzında yazılmıştır (*a.g.e.*, X, 14). 6. *İġâ-zü'n-nebih*. Fıkıhla ilgili olan eser Mirza

Muhammed neslinden gelen Mirza İbrâhim tarafından tashih edilmiş ve bir mukaddime ilâvesiyle yayımlanmıştır (Kahire 1356). **7. el-Burhân fi't-teklîf ve'l-beyân.** Allah'ın kullarını mükellef kılmasını konu edinen çalışmada Ahbâriyye'nin görüşleri desteklenirken Usûliyye'nin düşünceleri reddedilmiştir (Bağdad 1341). Esere Ali Muhammed Bâb'ın yazdığı hâşiyede ileri sürülen bazı itirazlara, Mirza Muhammed'in öğrencilerinden Mirza Muhammed Bâkır Lârî Deştî tarafından kaleme alınan ve *el-Burhân*'in şerhi olan *el-Kelîmâtü'l-hâkâniyye*'de cevap verilmiştir. **8. Fethu'l-bâb.** İlim kapısının kapandığını iddia edenlerin düşüncelerini red amacıyla yazılan kitabı Cemâleddin Mirza Ahmed Ahbârî neşretmiştir (Bağdat 1342). **9. Meşâdirü'l-envâr fi'l-ictihâd ve'l-ahbâr.** Eserde imamlardan gelen haberlere itibar edilmesinin gerekliliği belirtilmekte ve ictihada karşı çıkılmaktadır (Bağdad -Necf 1341, 1342). **10. Tuḥfe-i Emîn (Şemîn).** Muhammed Emîn Han Hemedânî'nin çeşitli konularda on iki sorusunun cevabını ihtiva eden bir risâledir (Münzevî, II, 941). Mirza Muhammed'in bunların dışında çok sayıda eseri mevcuttur (eserlerinin geniş bir listesi ve buldukları kütüphaneler için bk. M. Ali Habîbâbâdî, III, 935-942; *DMBİ*, VII, 159).

BİBLİYOGRAFYA :

Zeynelâbidin-i Şirvânî. *Bustânü's-seyâha*, Tahran 1310, s. 580-581; *Hidâyet. Ravzâtü's-şafâ*, IX, 415; M. Hasan Han I'timâdüssaltana. *Târîh-i Muntazam-ı Nâsirî*, Tahran 1330, III, 116; Hânsârî. *Ravzâtü'l-cennât* (nşr. Esedullah İsmâiliyyân), Kum 1392, VII, 127-140; Browne. *LHP*, IV, 374-376; Tebrîzî. *Reyhânetü'l-edeb*, Tebriz, ts. (Çâphâne-i Şafak), I, 85-86; Ma'sûm Ali Şah. *Ṭarâîk*, I, 183-184; Münzevî. *Fihrist*, II, 887, 908-909, 911, 941; M. Ali Habîbâbâdî. *Mekârimü'l-âşâr*, İsfahan 1351 hş., III, 925-944; Kehâle. *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, IX, 31; Hamid Algar. *Religion and State in Iran, 1785-1906: The Role of the Ulama in the Qajar Period*, Berkeley - Los Angeles 1969, s. 64-66; a.mlf., "Akâbârî, Mirzâ Moḥammad", *EI*, I, 716; Âğâ Büzürğ-i Tahrânî. *ez-Zerî'a ilâ teşânifi's-Şi'a*, Beyrut 1403/1983, I, 53; II, 318; V, 588; VIII, 267; X, 14; A'yânü's-Şi'a, IX, 173; M. Âsaf Fikret. *Fihrist-i Elifbâ'ti-yi Kütüb-i Haṭṭî-yi Kitâbhâne-i Merkezi-yi Âsitân-ı Kudûs-i Rażavî*, Meşhed 1369, s. 14, 87, 215, 225, 244, 315, 380, 391, 423, 441, 494, 523, 533, 567, 572; Metin Yurdagür. "Ahbâriyye", *DİA*, I, 490-491; Rızâ Şükrî. "Ahbârî, Mîrzâ Muhammed", *DMBİ*, VII, 157-160.

MUSTAFA ÖZ

MİRZA MUHAMMED HAN

(bk. KAZVİNİ, Mirza Muhammed Han).

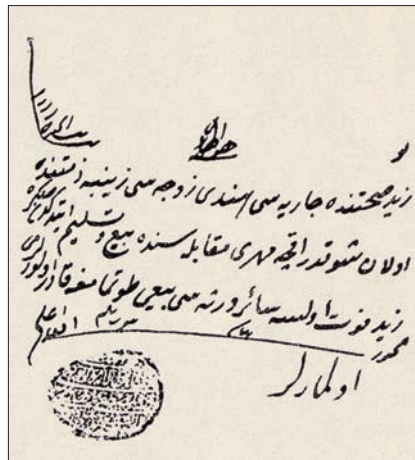
MİRZA MUSTAFA EFENDİ

(ö. 1135/1722)

Osmanlı şeyhülislâmı.

1040 (1630-31) yılı dolayında Batum'da doğdu. Batumlu Abdür-rauf Efendi'nin oğludur. Enderun'da yetişen üç şeyhülislâmın birincisidir. 1056'da (1646) İstanbul'a giderek Galata Sarayı'na girdi, burada İmâm-ı Sultânî Şâmî Hüseyin Efendi ve Kiçi Mehmed Efendi'den ders aldı. Ardından Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin derslerine devam etti. Sultan İbrâhim'in saltanatının sonlarında Topkapı Sarayı'nda Enderun'da Küçük Oda, ardından Büyük Oda talebeleri (halifeleri) arasına alındı. Kısa zamanda yükselerek kilâr-ı âmireye başhalife oldu. Kabiliyet ve çalışkanlığı IV. Mehmed'in dikkatini çekince hatt-ı hü-mâyunla müstakil olarak Minkârîzâde'den mülâzım olması emredildi. Sarây-ı Hü-mâyun'da on altı yıl görev yaptı. 1072'de (1661-62) ilmiye mesleğine geçti. Önce derecesi 40 akçe olan medreseye ulaştı. 1 Safer 1075'te (24 Ağustos 1664) ibtidâ-i hâric itibariyle Osman Efendi Dârülhadisî Medresesi'ne, 22 Muharrem 1081'de (11 Haziran 1670) Kasım Paşa Medresesi'ne, 25 Muharrem 1083'te (23 Mayıs 1672) ibtidâ-i dâhil itibariyle Nişancı Paşa-yı Atik Medresesi'ne müderris oldu. Aynı yılın safer ayında (Haziran 1672) IV. Mehmed'in Kamanîçe harekâtı sırasında Musâhib Mustafa Paşa'nın yanında seferde katıldı. Kamanîçe'nin fethinin ardından

Mirza Mustafa Efendi'nin bir fetvası (*İlmiyye Salnâmesi*, s. 504)

receb ayında (Kasım 1672) Halep pâyesiy-le Kamanîçe kadılığına getirildi. 1 Şâban 1085'te (31 Ekim 1674) görev süresini tamamladı ve kendisine Cisriergene kazası arpalık olarak verildi. 1 Cemâziyelevvel 1086'da (24 Temmuz 1675) Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın desteğiyle Yenişehir-i Fenâr kadılığına tayin edildi, bir yıl sonra da azledildi. 13 Muharrem 1092'de (2 Şubat 1681) Rebîülâhir ayında (Mayıs 1681) başlamak üzere Mısır, 20 Rebîulevvel 1096'da (24 Şubat 1675) 1 Muharrem 1097'den (28 Kasım 1685) başlamak üzere Mekke kadılığına getirildi. Bir yıl sonra görevden alındı ve Güzelhisar kazası kendisine arpalık verildi.

Rebîülâhir 1099'da (Şubat 1688) İstanbul kadısı oldu. Sadâret Kaymakamı Ömer Paşa ile araları açıldığından her ikisi de birbirini padişaha şikâyet edince Rebîülâhir 1100'de (Şubat 1689) İstanbul kadılığından azledilip arpalık olarak Antep kazası verildi, ardından Midilli'ye sürgüne gönderildi (Râşid, II, 69). Bir müddet sonra affedilip İstanbul'a geldi. Ancak II. Süleyman'ı hal'edip IV. Mehmed'i tekrar hükümdar yapmak isteyen ülemâ arasında yer aldığı gerekçesiyle Şâban 1102'de (Mayıs 1691) Limni'ye, oradan da Kıbrıs adasına sürüldü (Silâhdar, II, 569; Râşid, II, 155). Şâban 1103'te (Nisan 1692) İstanbul'a dönmesine izin verildi. 25 Rebîulevvel 1105'te (24 Kasım 1693) Anadolu kazaskerliği pâyesiy-le Çirmen ve Havass-ı Mahmud Paşa kazaları arpalıklarına ilâve edildi.

Şâban 1106'da (Mart 1695) Rumeli kazaskeri oldu, bir yıl sonra emekliye sevkedildi ve arpalık olarak kendisine Üsküdar kazası verildi. 1 Şâban 1109'da (12 Şubat 1698) ikinci defa Rumeli kazaskerliğine getirildi, 15 Zilhicce 1110'da (14 Haziran 1699) azledilince İstanbul Emirgân'daki yaltısına çekildi. Birkaç gün sonra görevi sırasında bazı uygunsuz işler yaptığı ve rüşvet aldığı isnadıyla Sinop'a sürgüne yollandı (Muharrem 1111 / Temmuz 1699 tarihli hüküm: BA, MD, nr. 111, s. 43). Dört yıl burada ailesiyle birlikte kaldı, Receb 1115'te (Kasım 1703) İstanbul'a dönmesine izin verildi. II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi ve Şeyhülislâm Seyyid Fevzulâh Efendi olayının ardından İstanbul'a geldi ve uzun bir süre herhangi bir göreve tayin edilmedi. Kendisine verilen arpalıkları ile geçindi. 27 Zilkade 1120'de (7 Şubat 1709) üçüncü defa Rumeli kazaskeri oldu. 1 Muharrem 1122'de (2 Mart 1710) mâzûl olup Manisa ve Mudanya arpalıkları tahsis edildi. 1 Ramazan 1123'te (13 Ekim